

CAPITOLUL 4

VARȘOVIA, 1 septembrie 1939

Înainte de ivirea zorilor, Antonina a fost trezită de zgomotul îndepărtat de pietriș curgând pe un tobogan din metal, pe care creierul ei l-a descifrat destul de repede ca fiind produs de motoare de avioane. *Dă, Doamne, să fie avioane poloneze care fac manevre*, s-a rugat ea, și a ieșit apoi pe terasă unde a văzut un cer ciudat, fără soare, acoperit nu de nori, ci de o strălucire alb-aurie, care atârna deasupra solului ca o draperie, totuși nu era nici fum, nici ceață, și se întindea de la un capăt la celălalt al orizontului. Veteran al Primului Război Mondial și ofițer în rezervă, Jan își petrecuse noaptea la datorie, însă soția lui nu știa unde anume, doar că „unde va în afara grădinii zoologice”, pe străzile orașului, după obstacolul protector al Vistulei.

Antonina a auzit „zumzetul avioanelor, zeci, poate chiar sute”, care părea „zgomotul unei mări îndepărtate, dar nu calmă, ci agitată, cu valurile spărgându-se de țărm în timpul unei furtuni”. După ce a mai ascultat puțin, a detectat bâzâitul caracteristic, nesincronizat, al bombardierelor germane pe care londonezii aveau să jure mai târziu în război că le auzeau mârâind: *Unde ești? Unde ești? Unde ești?*

Jan s-a întors acasă la opt dimineăta, agitat și cu informații doar sumare.

– Acelea nu vor fi exercițiile de manevre despre care ni s-a spus, a zis el, ci vor fi bombardiere, escadrile Luftwaffe care escortează armata germană ce se apropie. Trebuie să plecăm imediat.

Întrucât Ryś și bona lui se aflau în siguranță în Rejentówka, ei au decis să pornească mai întâi spre apropiatul sat Zalesie, unde locuiau verii bărbatului, dar au așteptat alte actualizări de la radio.

Era prima zi de școală pentru copiii polonezi, o zi în care tro-tuarele ar fi trebuit să roiască de uniforme și ghiozdane. De pe

terasă, soții Zabiński au văzut soldați polonezi alergând în toate părțile – pe străzi, peste peluze, ba chiar în grădina zoologică –, ridicând baricade din anvelope, aliniind tunurile antiaeriene și stivuind proiectile lungi și negre, cu vârfuri conice, similare cu excrementele de animale.

Animalele din zoo nu păreau conștiente de pericol. Focurile mici nu le speriau – de ani de zile, se obișnuiseră cu focurile de tabără prilejuite de petrecerile de la vilă –, dar au devenit alarmate de puhoiul brusc de soldați, deoarece singurii oameni pe care-i vedeau în zori erau cei 10-12 îngrijitori în uniforme albastre, care aduceau mâncarea. Râșii au început să scoată sunete între răgete și miorlăituri, leoparzii au pufăit note grave, cimpanzeii au țipat, urșii au zbierat ca măgarii, iar jaguarul parcă încerca să vomite ceva ce i se înțepenise în gât.

La ora nouă dimineața, soții Zabiński au aflat că, pentru a justifica invazia, Hitler înscenase un atac asupra orașului german Gleiwitz de pe graniță, unde soldați SS îmbrăcați în uniforme poloneze ocupaseră postul local de radio și difuzaseră un fals apel de ridicare la luptă împotriva germanilor. Deși jurnaliștilor străini aduși pentru a fi martori la evenimente li s-au arătat niște cadavre (îmbrăcate în uniforme poloneze) ca dovezi ale ostilităților, nimeni n-a înghițit minciuna. Chiar dacă era fals, pretextul exista, și, la ora patru dimineața, nava de război germană *Schleswig-Holstein* a bombardat un depozit de muniții de lângă Gdansk, iar Armata Roșie sovietică a început să pregătească invazia dinspre est.

Antonina și Jan și-au strâns în grabă bagajele și au traversat podul pe jos, sperând să ajungă la Zalesie, aflat dincolo de râul Vistula la 20 de kilometri spre sud-est. Când s-au apropiat de Piața Zbawiciel, zgomotele motoarelor s-au întetit, apoi avioane au trecut pe deasupra, ivindu-se printre acoperișuri ca niște diapozitive în diaproiector. Bombe au şuierat în înalt și au lovit la câteva străzi în fața lor, ridicând fuioare de fum negru, urmate de pocnetele țiglelor sparte de pe acoperișuri și de hârșăiturile cărămidilor și mortarului ce se prăvăleau.

Fiecare bombă declanșează un miros diferit, în funcție de locul pe care îl lovește, ce evaporă în aer și ce detectează nările, când

moleculele respective se amestecă cu aerul și plutesc libere. Iar nările umane pot detecta 10 000 de arome diferite, de la castravete, la sacâz. Când a fost lovită o brutărie, norul de praf care s-a ridicat mirosea a drojdie, ouă, melasă și secară. Izurile combinate de căței de usturoi, oțet și carne arsă anunțau lovirea unei măcelării. Duhoarea de carne carbonizată combinată cu mirosul de lemn ars însemna că o bombă incendiară distrusese case prin incendii pârjolitoare și rapide, omorându-i pe cei dinăuntru.

– Trebuie să ne-ntoarcem, a spus Jan, și cei doi soți au alergat pe lângă zidurile Orașului Vechi și peste podul din metal țiutor.

După ce a ajuns la grădina zoologică, Antonina a notat în jurnalul ei: „Am fost atât de deznădăjduită, încât n-am putut face nimic. Am putut doar să aud glasul lui Jan care le poruncește oamenilor: «Aduceți o căruță și cai, încărcăți mâncare și cărbuni, puneți haine groase și plecați imediat...».”

Pentru Jan, dificultatea găsirii unei așezări lipsite de interes strategic reprezenta o ecuație presărată de necunoscute pentru care nu era pregătit, deoarece nici el, și nici Antonina nu se gândiseră că germanii vor invada Polonia. Fuseseră îngrijorați, dar căzuseră de acord că „vorbea doar frica din ei”: un asediu izolat, nu semne ale unui război iminent. Antonina se întreba cum de s-au putut înșela în asemenea măsură, iar Jan se concentra să găsească o ascunzătoare sigură pentru familia sa, în vreme ce el avea să rămână la zoo și să îngrijească animalele cât putea de mult, așteptând ordine.

– În scurt timp Varșovia va fi închisă, a spus el, iar armata germană avansează dinspre est. De aceea cred că cel mai bine ar fi să vă întoarceți la căsuța din Rejentówka.

Antonina a reflectat asupra ideii și a decis, în pofida îndoielilor:

– Da, cel puțin este un loc pe care-l cunoaștem și pe care Rys îl asociază cu timpuri frumoase.

Adevărul e că nu era convinsă, dar a continuat să împacheteze, bizuindu-se pe intuiția lui Jan, după care s-a urcat în căruța încărcată pentru o absență care putea fi lungă și a pornit înainte ca drumurile să se aglomereze prea mult.

Satul de vacanță Rejentówka se afla la numai 40 de kilometri depărtare, însă Antonina și vizitiul au călătorit șapte ore, împărțind drumul de pământ cu mii de oameni, cei mai mulți mergând pe jos, deoarece armata rechiziționase automobilele, camioanele și majoritatea cailor. Femei, copii și bătrâni se grăbeau îngrijorați, ca în transă, fugind din oraș cu tot ce puteau transporta, unii împingând landouri pentru prunci, cotigi și cărucioare, alții fiind împovărați atât cu geamantane, cât și cu copii mici, dar cei mai mulți purtau câteva rânduri de haine, rucsacuri, sacoșe și ghete atârinate peste piept sau agățate de gât.

De o parte și de cealaltă a drumului, plop înalți, brazi, pini și molizi jonglau cu mingi mari și cafenii de vâsc în ramurile lor, iar berze cu penajul alb și negru stăteau în cuiburile din vârful stâlpilor telefonici, continuând să acumuleze rezerve pentru zborul lung și greu spre Africa. În scurtă vreme, ogoarele fermelor au început să se întindă de ambele părți ale drumului, cu boabele grânelor strălucind și spicele ațintind cerul. Antonina a scris în jurnal despre transpirația care șiroia pe trupurile încinse, despre respirația întretăiată și aerul îmbâcsit de praf.

Bubuitura îndepărtată a unei furtuni s-a apropiat la început sub forma unui nor de țăntări la orizont, apoi, în numai câteva secunde, a avioanelor germane, înghițind cerul, survolând la joasă înălțime și stârnind panică printre oameni și cai deopotrivă. Împroșcați de gloanțe, toți au luat-o la goană prin nori de pământ care se ridicau peste tot; ghinionistii au căzut, iar cei relativ norocoși au fugit pe sub focul mitralierelor. Berze, sturzi și corbi morți presărau drumul alături de ramuri de copaci și traiste pierdute. Trebuia să ai un noroc extraordinar ca să nu fii atins de un glonț răătăcit, iar vreme de șapte ore, Antonina a fost ocrotită de aripa șanseii, dar în memorie i s-au întipărit scene ale morții⁵.

Cel puțin fiul ei, aflat în Rejentówka, a fost scutit de imaginile acelea, atât de greu de șters, mai ales pentru un copil mic a cărui minte, care gusta de zor lumea, învăța la ce să se aștepte și conecta adevărurile acelea printr-un trilion de legături. *Fii pregătit pentru lumea aceasta pentru tot restul vieții tale*, își spune creierul unui copil, *o lume de haos și incertitudine*. „Ceea ce nu ne omoară ne

face mai puternici”⁶, a scris Nietzsche în *Amurgul idolilor*, ca și cum voința ar putea fi călită ca o sabie de samurai, care este încălzită și lovită cu ciocanul, îndoită și reforjată, până devine indestructibilă. Dar ce fac loviturile acelea pentru metalul unui băiețuș? Grijile Antoninei pentru fiul ei se împleteau cu revolta ei morală că „în războiul acesta modern, atât de diferit de războaiele pe care le-am cunoscut, [germanii] au permis omorârea femeilor, copiilor și civililor”.

După ce praful s-a așezat, cerul s-a înseninat din nou și ea a văzut două avioane de vânătoare poloneze atacând un bombardier german greu deasupra unui câmp. Din depărtare, geometria scenei părea familiară, niște pitulici care alungă un uliu, și oamenii au ovaționat avioanele de vânătoare ori de câte ori au înțepat bombardierul cu smocuri de fum. Cu siguranță, o forță aeriană atât de iscusită putea respinge atacul Luftwaffe! Panglici de paiete au scânteiat în razele soarelui care apunea și, brusc, din bombardier a răbufnit o fântână arteziană de flăcări roșii ca sângele și avionul s-a prăbușit spre pământ ca o piatră. Iar după aceea o meduză albă a plutit peste vârfurile coniferelor: legănându-se sub parașuta sa, un pilot german a coborât lent prin cerul de culoarea albastrelor.

Ca mulți polonezi, Antonina nu și-a dat seama de dimensiunile pericolului, preferând să se bazeze pe aviația poloneză care se fălea cu piloți superb antrenați și faimoși prin curajul lor (mai ales cei din *Brygada Pościgowa*/„Brigada de urmărire”, care apăra Varșovia), ale cărei avioane de vânătoare PZL P.11 erau întrecute numeric și tehnologic de rapidele și ușor manevrabile Junkers JU-87, sau Stuka, germane. Bombardierele poloneze Karas survolau tancurile germane cu o viteză atât de mică, în timp ce zburau orizontal, încât erau prăzi ușoare pentru tunurile antiaeriene. Antonina nu știa că germanii testau o nouă formă de război, care combina trupele și care avea să fie numită *Blitzkrieg* („războiul-fulger”), un atac cu toate tipurile de arme disponibile – tancuri, avioane, cavalerie, artilerie, infanterie – pentru a surprinde și îngrozi inamicul.

Când a ajuns până la urmă în Rejentówka, femeia a găsit o așezare-fantomă: vilegiaturistii de peste vară plecaseră, magazinele

trăseseră obloanele după terminarea sezonului estival, până și poșta era închisă. Obosită, murdară și zguduită de cele văzute, ea s-a oprit în fața căsuței tăcute și încadrate de copaci înalți, într-un decor cu arome familiare ce degajau siguranță, amestecând laolaltă izul pământului reavăn, al ierburilor din luncă și plantelor sălbatice, al putregaiului de lemn și rășinii de conifere. Ne-o putem închipui îmbrățișându-l strâns pe Ryś și dând binețe bonei, mâncând cina din hrîșcă, cartofi și supă, apoi despachetând, făcând baie, tânjind după rutina unei vacanțe obișnuite de vară, dar neizbutind să-și calmeze agitația sau presimțirile nefaste.

În următoarele zile, au stat adesea pe verandă, privind roiurile de avioane germane care se îndreptau spre Varșovia înnegrend cerul în linii perfecte aidoma unor garduri vii. Regularitatea lor o tulbura: în fiecare zi avioanele treceau pe deasupra la ora cinci dimineața, apoi din nou după apusul soarelui, fără ca Antonina să știe exact pe cine bombardaseră.

Peisajul local părea de asemenea ciudat, întrucât Rejentówka nu era un loc pe care să-l fi vizitat toamna, fără vilegiaturiști și animale de companie. Teii înalți începuseră să capete culoarea bronzului, stejarii se colorau în maroniul sângelui închegat, iar verdele supraviețuise doar pe arțari, cu ale căror fructe aripate se hrăneau botgroșii de seară cu pântece galbene. În lungul drumurilor nisipoase, tufișuri de oțetari roșii ridicau crenguțe ca niște coarne de cerb, ce purtau pâlcuri conice de fructe roșii, parcă acoperite cu peri. Cicori albastre, papură maro, micșunele albe, flori de scaieți roz, opintici portocalii și splinuțe aurii acopereau luncile toamna într-un tablou care se schimba de fiecare dată când o briză apleca tulpinile aidoma unei palme care netezește o carpetă cu fir înalt.

Pe 5 septembrie, Jan a sosit cu trenul. Avea chipul posomorât, și a găsit-o pe Antonina „foarte deprimată și confuză”.

– Am auzit zvonuri, i-a spus soțul, că un flanc al armatei germane care invadează dinspre Prusia Orientală va sosi în curând la Rejentówka. Totuși frontul încă n-a ajuns la Varșovia și, treptat, oamenii s-au obișnuit cu raidurile aeriene. Armata noastră va proteja capitala cu orice preț, așa că ne-am putea întoarce acasă.

Deși nu părea pe de-a întregul convins, Antonina a fost de acord, pe de o parte pentru că Jan era un strateg bun, ale cărui intuiții se confirmau finalmente, dar și pentru că ea considera că viața ar fi fost mai ușoară dacă puteau fi toți împreună, dacă ar fi împărțit aceleași bucurii, griji și temeri. Nu se punea însă problema să călătorească din nou pe drumul principal.

La căderea serii s-au îmbarcat într-un tren cu ferestrele înnegrite, care mergea încet, și au ajuns la crăpatul zorilor, când se luminează înainte ca soarele să se ridice deasupra orizontului, într-un moment de acalmie între raidurile de noapte și din zori. Potrivit Antoninei, la gară erau așteptați de cai și au pornit spre casă, fermecați de detaliile vieții cotidiene – calmul fără adiere de vânt, aerul umed, gardurile vii din flori de toamnă, frunzele de toate culorile, scârțâitul osiilor, tropotul copitelor pe caldarâm – și, pentru scurt timp, au revenit în trecutul premecanizat, afundându-se într-o nemișcare imaculată, de unde războiul i s-a părut femeii înăbușit și ireal, doar o strălucire îndepărtată precum a lunii de pe cer.

La poarta principală din Praga, distrugerile au readus-o brusc la realitate când a descălecat. Bombe smulseseră asfaltul, proiectile mușcaseră hălci mari din casele de lemn, roțile tunurilor brăzdaseră peluzele, iar din sălciile și teii bătrâni atârnavă ramuri rupte. Antonina l-a ținut strâns la piept pe Rys, ca și cum dezastrul din fața ei ar fi fost contagios. Din nefericire, grădina zoologică se afla pe malul unui râu cu poduri animate, care reprezentau ținte primare pentru germani, iar prezența acolo a unui batalion polonez o transformase într-o țintă, în mod repetat, pe parcursul câtorva zile. Pășind peste sfărâmaturi și printre ele, au mers către vilă și curtea presărată de cratere. Ochii Antoninei s-au oprit asupra războarelor de flori strivite de copitele cailor și au privit îndelung caliciile mici și delicate ale florilor, care se amestecaseră cu pământul „ca niște lacrimi colorate”.

Imediat după răsărit, ziua și bătălia au început să se încingă. Stând pe veranda din față, ei au fost surprinși de ecourile ca din canioane ale exploziilor răgușite și trosnetele traverselor din fier rupte. Solul s-a cutremurat pe neașteptate sub tălpile lor, părând

că vrea să pornească din loc, și ei s-au grăbit în casă, unde au văzut cum vibrau și se zgâlțâiau grinzile acoperișului, podelele și pereții. Gemetele leilor și schelălăiturile tigrilor se ridicau din Casa Felinelor, unde Antonina știa că mamele, „îngrozite de frică, își prindeau puii de ceafă și umblau înainte și înapoi prin cuști, căutând cu disperare locuri sigure unde să-i ascundă”. Elefanții trâmbețau nebunește, hienele suspinau în chicoteli speriate întrerupte de sughițuri, câinii sălbatici africani urlau, iar macacii, cu mințile pierdute de spaimă, se băteau între ei, însoțiți de țipete ce sfâșiau văzduhul. În ciuda vacarmului, îngrijitorii continuau să ducă hrană și apă animalelor, și să verifice gratiile cuștilor și zăvoarele.

În atacul Luftwaffe, o bombă de o jumătate de tonă a nimicit muntele urșilor polari, distrugând zidurile, șanțurile și barierele, și eliberând animalele îngrozite. Când un pluton de soldați polonezi a găsit urșii panicați și însângerați, care dădeau ocol vechii lor vizuini, i-au împușcat pe loc, după care, temându-se că ar putea evada și alte animale periculoase, ca leii sau tigrii, au decis să le omoare pe cele mai agresive, inclusiv pe elefantul mascul Jas, tatăl lui Tuzinka.

De pe veranda din față, Antonina putea să vadă bine fântâna lângă care se strânseseră soldații polonezi, cu câțiva îngrijitori din zoo în jurul lor; unul dintre ei plângea, iar ceilalți erau încruntați și tăcuți.

„Câte animale au omorât deja?” s-a întrebat ea în gând.

Evenimentele se derulau fără să mai aibă timp să protesteze ori să jalească, iar animalele supraviețuitoare aveau nevoie de ajutor, așa că soții Zabiński s-au alăturat îngrijitorilor, pentru a hrăni, aplica tratamente medicale și calma animalele, pe cât puteau.

„Cel puțin oamenii își pot împacheta lucrurile esențiale și pot pleca, pot improviza”, s-a gândit Antonina. „Dacă Germania ocupă Polonia, ce se va întâmpla cu forma de viață delicată a grădinii zoologice? Animalele de aici se află într-o situație mult mai rea decât a noastră”, s-a lamentat ea, „pentru că depind complet de noi. Mutarea grădinii zoologice în alt loc este inimaginabilă, fiindcă este un organism prea complex.” Chiar dacă războiul ar fi început și

s-ar fi terminat repede, urmările aveau să fie costisitoare. De unde aveau să găsească hrană și bani ca să mențină grădina zoologică? Încercând să nu-și imagineze scenariul cel mai rău, Antonina și Jan au achiziționat totuși cantități suplimentare de fân, orz, fructe deshidratate, făină, pâine uscată, cărbuni și lemne.

Pe 7 septembrie, un ofițer polonez a ciocănit la ușă și a ordonat oficial ca toți bărbații apti de serviciu militar – incluzându-l pe Jan, în vârstă de 42 de ani – să se alăture armatei care ducea lupte pe un front nord-vestic, iar toți civilii să părăsească imediat grădina zoologică. Antonina a strâns repede bagajele și a plecat cu Ryś dincolo de Vistula, ca să stea la cumnata ei în partea de vest a orașului, într-un apartament de la etajul trei pe strada Kapucyńska, nr. 3.